

Dastanda istifadə olunan etiket diskursu yalnız nitq davranışının normativ qaydalarını deyil, həm də XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan cəmiyyətinin sosial-mədəni reallıqlarını, dəyər sistemini və mənəvi prioritetlərini əks etdirir. Müraciət formaları və etik davranış modelləri milli düşüncə tərzilə, dialekt və şivələrin xüsusiyyətləri ilə, eləcə də folklorun etnik-mifologiya kodları ilə sıx bağlıdır.

“Qaçaq Kərəm” dastanında etiket formullarının sabitliyi və sistemliyi bir tərəfdən xalq nitq mədəniyyətinin arxaik qatlarını qoruyub saxlayır, digər tərəfdən isə qəhrəmanlıq ideyalarının, sosial ədalət və azadlıq düşüncəsinin ifadə vasitəsinə çevrilir. Nitq etiketlərinin emosional-dəyər yükü epik mətnin estetik təsirini artırır, obrazların xarakterinin açılmasına kömək edir və onların sosial davranış modellərini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Beləliklə, “Qaçaq Kərəm” dastanı nitq etiketlərinin tarixi-pragmatik təsnifatı üçün dəyərli material olmaqla yanaşı, Azərbaycan xalqının kommunikasiyasında formalaşmış etik normaların epik-poetik təəcəssümünü təqdim edir. Bu baxımdan dastanın təhlili Azərbaycan nitq mədəniyyətinin, etik davranış stereotiplərinin və folklorun dil sisteminin tədqiqində mühüm mənbə kimi çıxış edir.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Abdullayev, N. (2013) Nitq mədəniyyətinin əsasları. – Bakı: ADPU nəşriyyatı. – 278 s.
2. Bayat, F. (2019). Qaçaq folkloru sosial-iqtisadi və siyasi mədəni kontekstdə. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 304 səh.
3. Cəfərov, N. (2020) Xanım hey!//Azərbaycan qorqudşünaslığı, –Bakı: “Elm və təhsil”. – s.311-335.
4. Həsənov, H. (2003). Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. –Bakı: “Bakı Universiteti”. – 398 s.
5. Azərbaycan dastanları (2014). – Bakı: “Çaşıoğlu”. – s.445-480.
6. Караулов, Ю.Н. (1987). Русский язык и языковая личность. –Москва: «Наука». – 112 стр.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	26.01.2026
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	09.02.2026
<i>Qəbul edilib</i>	26.02.2026
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	Muxtar İmanov
	<i>filologiya elmləri doktoru, professor</i>

<https://doi.org/10.30546/114578.2026.3015.286>

ORTA ASIYA QIPÇAQ DİLLƏRİNDƏ ŞƏXSİ GİGİYENƏ ƏŞYALARININ ADLARI

Ülkər Əfəndiyeva

doktorant

Bakı Dövlət Universiteti

<https://ORCID.org/0000-0003-4041-354X>

ulker.efendiyeva@list.ru

Xülasə

Bu məqalədə qazax, qaraqalpaq və qırğız dillərində şəxsi gigiyena və məişət əşyalarının adları müqayisəli şəkildə araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi *тарақ/тарак* [tarak], *сабын/самын* [sabın/samın], *орамал* [oramal], *сүлгі/сүлгү* [sülqi/sülgü], *шүберек/чүпүрөк* [şüberek/çüpürök], *қайшы/кайчы* [kayçı] kimi leksik vahidlərin fonetik variantlarını və semantik imkanlarını göstərməkdir. Materiallar lüğətlər əsasında toplanmış, təsviri və müqayisəli metodla təhlil edilmişdir. Analiz nəticəsində qohum dillər arasında orta qöklərin qorunduğu, fərqlərin isə *t-d*, *b-m*, *ş-ç* və sait ahəngi kimi uyğunluqlarla izah olunduğu müəyyənləşdirilir. Həmçinin bir sıra sözlərin terminləşmə və məcazi genişlənmə yolu ilə yeni mənalar qazandığı nümayiş etdirilir.

Açar sözlər: *тарақ/тарак*, *сабын/самын*, *орамал*, *сүлгі/сүлгү*, *шүберек/чүпүрөк*, *қайшы/кайчы*.

NAMES OF PERSONAL HYGIENE ITEMS IN THE CENTRAL ASIAN KIPCHAK LANGUAGES

Ulkar Afandiyeva

Baku State University

Abstract

This article provides a comparative analysis of the names of personal hygiene and household items in Kazakh, Karakalpak, and Kyrgyz. The main aim of the study is to demonstrate the phonetic variants and semantic potential of lexical units such as *тарақ/тарак* [tarak], *сабын/самын* [sabyn /samyn], *орамал* [oramal], *сүлгі/сүлгү* [sülgi/sülgü], *шүберек/чүпүрөк* [şüberek /çüpürök], and *қайшы/кайчы* [qayşy/kayçy]. The material was collected from

dictionary sources and examined using descriptive and comparative methods. The analysis shows that common roots are largely preserved across these related languages, while differences can be explained through regular correspondences such as *t~d*, *b~m*, *š~č*, and vowel harmony patterns. It is also demonstrated that several words have expanded their meanings by becoming terminological units or acquiring figurative senses, thus gaining new spheres of use. Overall, this lexical field is presented as valuable material for clarifying the relationship between language and culture.

Key words: тарак/тарак, сабын/самын, орамал, сүлгі/сүлгү шүберек/чүпүрөк.

НАЗВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ ЛИЧНОЙ ГИГИЕНЫ В СРЕДНЕАЗИАТСКИХ КИПЧАКСКИХ ЯЗЫКАХ

Улькер Эфендиева

Бакинский государственный университет

Резюме

В данной статье в сопоставительном аспекте рассматриваются названия предметов личной гигиены и бытовых принадлежностей в казахском, каракалпакском и киргизском языках. Цель исследования — выявить фонетические варианты и семантические возможности лексических единиц *тарақ/тарак* [тарак], *сабын/самын*, *орамал*, *сүлгі/сүлгү* [сүлги/сүлгю], *шүберек/чүпүрөк* [шюберек/чюпюрок], *қайшы/қайчы* [қайшы/қайчы]. Материал собран на основе словарных источников и проанализирован с применением описательного и сравнительного методов. Установлено, что в родственных языках сохраняются общие корни, а различия объясняются регулярными соответствиями *t~d*, *b~m*, *s~c* и особенностями гармонии гласных. Показано также, что ряд слов расширил сферу употребления через терминологизацию и метафорическое развитие значений. Полученные результаты подтверждают значимость данной лексики для изучения взаимосвязи языка и культуры.

Ключевые слова: тарак/тарак, сабын/самын, орамал, сүлгі/сүлгү, шүберек/чүпүрөк, қайшы/қайчы.

Giriş/Introduction

Şəxsi gigiyena əşyalarının adları məişət leksikasının ən gündəlik, ən funksional və eyni zamanda dilin “canlı” hərəkətini ən açıq göstərən qatlarından biridir. Bu leksik sahəyə daxil olan sözlər insanın bədəninə, geyiminə, təmizlik vərdişlərinə və gündəlik davranış stereotiplərinə birbaşa bağlı olduğu üçün digər məişət qruplarına nisbətən daha intensiv işlənir. *Darağın, sabunun, dəsmalın, bezin, qayçının* gündəlik həyatdakı aktivliyi həmin leksik vahidlərin dil sistemində yüksək işləkliyə malik olmasına, tez-tez birləşmə yaratmasına, semantik genişlənməyə və məcazlaşmaya daha açıq olmasına səbəb olur.

Qazax, qaraqalpaq və qırğız dilləri genetik baxımdan qohum türk dilləri olduğu üçün şəxsi gigiyena leksikasında ortaq köklərin üstünlük təşkil etməsi təbiidir. Burada ən çox diqqət çəkən xüsusiyyətlərdən biri səs uyğunluqlarıdır: bəzi dillərdə söz əvvəli *t-* səsinin qorunması, Azərbaycan dilində həmin mövqedə *d-* ilə uyğunlaşması; bəzi vahidlərdə *b~m* uyğunluğu, *ş~ç* əvəzlənməsi, eləcə də saitlərin dodaqlanması ilə bağlı ahəng fərqləri bu sahədə sistemli şəkildə müşahidə olunur. Bu fonetik fərqlər yalnız “səs dəyişməsi” kimi deyil, qohum dillərin daxili qanunauyğunluqlarının və dil mühitinin təsiri kimi də dəyərləndirilməlidir.

Tədqiqatın məqsədi qazax, qaraqalpaq və qırğız dillərində şəxsi gigiyena və təmizliklə bağlı bir sıra əsas leksik vahidlərin (*daraq, sabun, dəsmal, bez/parça, qayçı* və s.) struktur-semantik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, bu vahidlərin fonetik variantlarını müqayisə etmək, eləcə də onların mənə genişlənməsinin istiqamətlərini sistemli şəkildə təsvir etməkdir.

Bu baxımdan şəxsi gigiyena əşyalarının adları üzərində aparılan təhlil iki əsas nəticə verə biləcək material kimi çıxış edir: birincisi, qohum türk dillərində ortaq leksik təbəqənin necə qorunduğunu və hansı fonetik modellərlə fərqləndiyini göstərir; ikincisi, gündəlik əşya adlarının semantik inkişafının hansı yollarla baş verdiyini, yəni sadə bir əşya adının necə terminə, necə məcazi mənə daşıyan vahidə çevrildiyini aydınlaşdırır.

Əsas hissə. Qazax dilində *mapaқ* [taraq] leksik vahidi əsas mənəsində insan və heyvan tükünün, eləcə də müxtəlif lifli materialların səliqəyə salınması və düzəldilməsi məqsədilə işlədilən dişli alətin adını bildirir. Bu leksik vahid qədim türk kökünə bağlıdır və bir çox türk dillərində eyni və ya yaxın fonetik formada işlənərək məişət əşyasını bildirən əsas leksik vahid kimi çıxış edir.

Azərbaycan dilindəki *daraq* sözü ilə müqayisə edildikdə, hər iki vahid arasında həm mənə, həm də səslənmə baxımından açıq paralellər müşahidə olunur. Fərq

əsasən başlanğıc samitin dəyişməsi ilə bağlıdır: qıpçaq qrupu dillərində qorunan *t*- səsi Azərbaycan dilində *d*- ilə əvəzlənmişdir [ADİL, I c., 2006:535].

Bununla belə, *mapağ* leksik vahidi yalnız şəxsi istifadə üçün nəzərdə tutulan məişət alətinin adı kimi məhdudlaşmır, zamanla müxtəlif terminoloji sahələrə də keçərək semantik dairəsini genişləndirmişdir. Məsələn, *mapağ ağaau* [tarak ağaş] birləşməsi bəzi dialekt materiallarında “dırmıq”, yəni torpağın yumşaldılması və ya otun toplanması üçün işlədilən dişli kənd təsərrüfatı aləti mənasında qeydə alınır. Bu halda söz artıq saç daramaq funksiyasını deyil, formaca dişli quruluşa malik olan başqa bir aləti ifadə edir. Oxşar məna inkişafı Azərbaycan dilində də müşahidə edilir ki, bu da hər iki dildə sözün forma oxşarlığı prinsipi əsasında terminoloji genişlənməyə məruz qaldığını göstərir.

Taraq balta [tarak balta] birləşməsi tarixən hərbi və ovçuluq leksikasına daxil olmuş terminoloji vahid kimi çıxış edir. Lüğəvi mənbələrdə arxaik və ya köhnəlmiş söz kimi qeyd olunan bu ifadə ağız hissəsi daraqvari, yəni çıxıntılı və dişli formada düzəldilmiş baltanı bildirir.

Taraq balıq [tarak balıq] isə bioloji terminologiyada işlədilən adlardan biridir və müəyyən balıq növünü ifadə edir. Bu adlandırma balığın xarici görünüş xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Ehtimal ki, onun pulcuq düzümü və ya bədən quruluşunun daraqvari təsiri əsas motivləşdirici amil olmuşdur. Beləliklə, *mapağ* elementi burada da birbaşa *daraq* alətini deyil, forma oxşarlığına əsaslanan adlandırma modelini əks etdirir. Bu tip nümunələr sözün semantik inkişafında forma-assosiativ prinsiplərin mühüm rol oynadığını göstərir.

Taraq bay [tarak bau] ifadəsi köçəri mədəniyyət və atçılıq terminologiyası ilə bağlı leksik vahidlər sırasına daxildir. Bu ad üzənginin iki yan hissəsini birləşdirən və adətən dəridən hazırlanan qayışa verilir. Struktur baxımından termin alətin konkret funksiyasını deyil, daha çox onun quruluş elementini adlandırır.

Bundan başqa *mapağ* [tarak] sözü qazax dilində omonimlik xüsusiyyəti də göstərir. O, bəzi kontekstlərdə “kitabdan, dəftərdən və ya sənəddən ayrılmış ayrıca səhifə” mənasında işlənir. Məsələn, *bir mapağ qazax* birləşməsində vahid “bir vərəq kağız” anlayışını ifadə edir və məişət əşyası ilə bağlı ilkin mənadan tamamilə uzaqlaşır.

Beləliklə, *mapağ* leksik vahidi qazax dilində çoxsaxəli semantik struktura malikdir: o, sadəcə *daraq* alətinin adı olmaqla məhdudlaşmır, həm təsərrüfat və atçılıq terminologiyasında, həm də məcazi və ölçü xarakterli istifadələrdə aktiv şəkildə iştirak edir [KƏTC, 2014:723-724].

Qaraqalpaq dilində də bu söz eynilə qazax dilindəki kimi tarax şəklində deyilir [K-PC, 1958:622].

Qırğız dilində bu leksik vahid *mapak* [tarax] formasında işlənir və əsas mənasında saçın daranması üçün istifadə olunan dişli aləti ifadə edir. Bu baxımdan söz qazax dilindəki *mapaq*, Azərbaycan dilindəki *daraq* variantları ilə həm səslənmə, həm də məna baxımından uyğunluq təşkil edir və ortaq türk leksik qatına aid olduğunu göstərir.

Bununla yanaşı, qırğız dilində *mapak* yalnız konkret məişət alətinin adı ilə məhdudlaşmır. O, bəzi hallarda daraqvari quruluşa malik obyektlərin adlandırılmasında iştirak edir. Bu tip istifadələrdə sözün ilkin funksional mənası arxa plana keçir, forma əsaslı assosiasiya isə ön plana çıxır və beləliklə, semantik genişlənmə baş verir.

Eyni zamanda *mapak* termini botanik sahədə də qeydə alınır və müəyyən akasiya növünün adı kimi işlədilir. Burada adlandırma ehtimal ki, bitkinin budaq sisteminin və ya ümumi quruluşunun daraqvari görünüşü ilə əlaqədardır. Bu fakt sözün müxtəlif sahələrdə forma-motivli nominasiya vasitəsi kimi çıxış etdiyini göstərir.

Beləliklə, qırğız dilində *mapak* sözü konkret məişət əşyasından başlayaraq forma əsaslı adlandırma yolu ilə digər sahələrə keçmişdir [Юдахин, 1985:207].

Qazax dilində *сабын* [sabın] leksik vahidi məişət leksikasının əsas elementlərindən biri kimi geniş semantik sahəyə malikdir. Söz ilkin olaraq qələvi ilə yağın birləşməsindən hazırlanan, suda köpüklənərək əriyən, yuyunmaq və kir təmizləmək üçün istifadə olunan maddəni ifadə edir. Bu mənada *сабын* konkret maddi əşya kimi çıxış edir və gigiyenik təmizlik funksiyası daşıyır. Mətn nümunələrində *сабын* sözünün həm birbaşa, həm də obrazlı şəkildə işlənməsi müşahidə olunur. *Сабын кирді ашады* [sabın kirdi aşadı] tipli ifadələrdə söz təmizlik və saflaşdırma mənasındadır. Təmizlik anlayışı burada mənəvi və sosial təmizlənmə ilə əlaqələndirilə bilər.

Qazax dilində *ак сабын болды* [ak sabın boldı] ifadəsi isə köpük əmələ gəlməsi mənasında işlədilir. Burada *сабын* birbaşa yuyucu maddə deyil, köpük və ağılıq təsviri yaradır.

Leksik vahidin diferensiasiyası nəticəsində müxtəlif növ sabun adları formalaşmışdır. *Иіс сабын* [iyis sabın] ətirli sabun mənasında işlədilir və əsasən bədən, üz və əl yumaq üçün nəzərdə tutulur. *Кір сабын* [kir sabının] isə məişətdə daha çox paltar və digər tekstil məmulatlarının yuyulması üçün istifadə edilən,

tərkibində 65-72 faiz yağ turşuları olan bərk və qurudulmuş sabun növünü bildirir [КӨТС, 2014:515-516].

Qaraqalpaq dilində də *сабын* şəklində deyilir. *Кир сабын* [kir sabun] qazax dilindəki *кир сабын* ifadəsi ilə və *ийіс сабын* [iyis sabun] qazax dilindəki *иіс сабын* ifadəsi ilə eyni mənaya gəlir [К-РС, 1958:554].

Qırğız dilində sabun mənasını ifadə edən leksik vahid *самын* [samın] formasında işlənir. Bu söz qırğız dilində də gündəlik məişət leksikasına aid olub, gigiyena vasitələrini bildirən əsas adlardan biridir. Fonetik müqayisə göstərir ki, qırğız dilindəki *самын* forması Azərbaycan dilindəki *sabun* və qazax dilindəki *сабын* sözləri ilə eyni mənşəyə malikdir. Müxtəlif türk dillərində müşahidə olunan *b~m* səs uyğunluğu nəticəsində sözün ikinci samiti dəyişmiş, qazax dilində *сабын*, qırğız dilində isə *самын* forması sabitləşmişdir. Azərbaycan dilində isə bu söz *sabun* şəklində qorunmuşdur. Azərbaycan dilində də qazax dilindəki kimi söz ortasında *-b* samiti işlənir [ADİL, 2006:7].

Qırğız dilində *самын* sözü bir sıra birləşmələrdə işlənərək semantik sahəsini genişləndirir. Məsələn, *атыр самын* [atır samın] “ətirli sabun”, *ак самын* [ak samın] “ağ sabun”, *кир самын* [kir samın] “təsərrüfat sabunu” mənasını bildirir. Bundan əlavə, *самын көбүгү* [samın köbütü] isə “sabun köpüyünü” ifadə edir. *Кара самын* [kara samın] “qara sabun” deməkdir. Təbii üsulla hazırlanmış, adətən məişətdə və ya təsərrüfatda istifadə olunan sabun növünü bildirir. Burada *кара* komponenti sabunun rəng xüsusiyyətini göstərir. *Самын таш* [samın taş] “sabun daşı” mənasına gəlir. Bu ifadə sabun daşını, yəni sərt, daşvari formalı sabun növünü bildirir. Məişətdə yuma və təmizləmə məqsədilə istifadə olunur. *Самын чөп* [samın çöp] isə sözbəsöz “sabun otu” anlamındadır.

Göründüyü kimi, *самын* leksik vahidi qırğız dilində yalnız məişət əşyasını deyil, həm də rəng, forma və təbii xüsusiyyətlərlə bağlı müxtəlif anlayışları ifadə edən birləşmələrin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu isə sözün semantik imkanlarının genişliyini göstərir [Юдахин, 1985:132].

Məişət əşyalarından biri olan dəsmal qazax dilində *орамал* [oramal] sözü ilə ifadə olunur. Bu söz çoxmənalıdır. Ənənəvi-etnoqrafik mənada *орамал* qadın və qızların başına bağladıkları örtüyü bildirir. Eyni zamanda üzün örtülməsi və gizlədilməsi funksiyası ilə də bağlı işlənə bilər. Məsələn, örtüyün üzə qədər endirilməsi mənasında istifadə olunur. Dialektlərdə qeyd alınan *қызыл орамал* ifadəsi isə qızlara məxsus baş örtüyünü bildirir. Bundan başqa, bəzi hallarda *орамал* “hədiyyə, pay” mənasında da işlədilir və simvolik mənə daşıyır.

Lakin məişət leksikasında sözün əsas və praktik işlənmə sahəsi dəsmal anlamı ilə bağlıdır. Bu mənada *орамал* nazik parçadan hazırlanmış, əl və üz silmək üçün istifadə olunan örtüyü bildirir. Lüğət izahlarında o, yeməkdən sonra əllərin və ya ağızın silinməsi üçün istifadə edilən parça kimi təqdim olunur. Bu, gündəlik məişətdə geniş yayılmış funksional əşyadır.

Qazax dilində *майлық орамал* [maylıq oramal] birləşməsi isə konkret olaraq süfrə mədəniyyəti ilə bağlıdır. Bu termin əsasən ət, plov və digər yeməklərdən sonra əlləri silmək üçün verilən dəsmal və ya salfeti ifadə edir.

Beləliklə, *орамал* sözünün baş örtüyü və üz örtüyü kimi mənaları mövcud olsa da, məişət kontekstində onun əsas semantik yükü əl və üz silmək üçün istifadə olunan dəsmal və xüsusilə süfrədə təqdim edilən salfet funksiyası ilə bağlıdır [КӨТС, 2014:722-723].

Qazax dilində *сүлгі* [sülqi] sözü maddi-məişət leksikasına aiddir və üzün, əlin, bədənin, eləcə də məişət əşyalarının qurulanması və silinməsi üçün istifadə olunan parça mənasını bildirir. Lüğətdə bu söz “üzü,əli, qab-qacağı silmək üçün nəzərdə tutulmuş parça dəsmal” kimi izah olunur.

Qazax dilində *сүлгі* leksik vahidi əsasən məişət yönümlü konkret əşyanı ifadə edir. Bu söz üzün, əlin və bədənin qurulanması üçün istifadə olunan dəsmalı bildirir və semantik baxımdan daha dar çərçivəyə malikdir. Onun işlənmə sahəsi əsasən gigiyenik və praktik funksiya ilə məhdudlaşır.

Qaraqalpaq dilində də bu söz *сүлгі* [sülqi] formasında işlənir və qazax dilindəki *сүлгі* ilə həm leksik, həm də fonetik baxımdan uyğunluq göstərir [Каракалпакско-русский словарь, 1958:596].

Орамал isə semantik baxımdan daha geniş və çoxqatlı vahiddir. Bu söz etnoqrafik leksikada baş örtüyü kimi, müəyyən hallarda üz örtüyü kimi, məişət kontekstində isə silmək üçün istifadə olunan parça mənasında işlənir.

Bu baxımdan *сүлгі* və *орамал* sözləri yalnız əl-üz silmək mənasında birbirinə yaxınlaşır. Lakin ümumi mənə və işlənmə sahəsinə görə onları tam sinonim saymaq olmaz. *Сүлгі* daha konkret məişət əşyasını bildirir, *орамал* isə daha geniş və çoxmənalı sözdür [КӨТС, 13-т., 2014:413].

Qırğız dilində isə bu söz *сүлгү* [sülqü] şəklində ifadə olunur. *Сүлгү* qırğız dilində maddi-məişət leksikasına aid olub, əsasən üzün, əlin və ya bədənin qurulanması üçün istifadə edilən parça məmulatını ifadə edir. Semantik baxımdan bu söz konkret məişət əşyasını bildirir və funksional çərçivəsi daha çox gigiyenik istifadə ilə məhdudlaşır.

Qırğız dilindəki *cүлгү* ilə qazax dilindəki *cүлгi* sözləri arasındakı əsas fərq sözün son hecasındakı saitle bağlıdır. Qazax dilində forma *cүлгi* şəklindədir və son hecada *-i* (dar, ön, qeyri-dodaqlanan sait) işlənir. Qırğız dilində isə forma *cүлгү* şəklindədir və son hecada *-ü* (dar, ön, dodaqlanan sait) müşahidə olunur. Bu fərq türk dillərində geniş yayılmış sait uyğunluğu (xüsusilə dodaq ahəngi) ilə bağlıdır. Qırğız dilində dodaq ahəngi qorunduğu üçün sözün ilk hecasındakı *-ü* (dodaqlanan ön sait) sonrakı hecada da dodaqlanan *-ü* formasını şərtləndirmişdir: *cүл-гү*.

Hər iki dildə bu söz nəmliyi silmək, qurulanmaq və təmizlik məqsədilə istifadə olunan parça mənasında işlədilir və məcazi mənə daşımır [Юдахин, 2-кн., 1985:172].

Шүбөрек [şüberek] sözü qazax dilində maddi-məişət leksikasına aid olub bir neçə mənada işlənir. Azərbaycan dilində bu sözün qarşılığı kimi *bez*, *cındır* ifadələrini göstərmək olar. Lakin qazax dilində *шүбөрек* vahidinin semantik çərçivəsi bir qədər genişdir.

Sözün əsas mənası “cırılmış, köhnəlmiş və ya kiçik ölçülü parça” ilə bağlıdır. Bu mənada *шүбөрек* gündəlik məişətdə istifadə olunan sadə *bez* parçasını bildirir.

Шүбөрек eyni zamanda müəyyən parça məmulatını bildirən ümumi ad kimi də çıxış edə bilər. Bu halda söz geyim və ya gündəlik istifadə olunan parça ilə bağlı kontekstdə işlənir. Burada artıq söhbət yalnız köhnə cırıq parçadan deyil, ümumilikdə parça predmetindən gedir.

Bundan başqa *шүбөрек* bəzən işarə və ya nişan kimi də istifadə olunur. Məsələn, ağ və ya göy parçanın ağaca və ya dirəyə bağlanması müəyyən bir mesaj vermək məqsədi daşıyır [Қазақ әдеби тілінің сөздігі, 15-т., 2014:471-472].

Qaraqalpaq dilində də bu söz eynilə qazax dilindəki *шүбөрек* kimi ifadə olunur [Қарақалпақско-русский словарь, 1958:744].

Qırğız dilində bu söz *чүпүрөк* [çüpürök] şəklində ifadə olunur və eynilə qazax dilindəki kimi əsasən “parça”, “bez”, “cırıq parça”, “köhnə parça” mənasında işlənir və maddi-məişət leksikasına daxildir.

Lüğət materialında verilən *адам көркү — чүпүрөк, жыгач көркү — жапырак* [adam körkü — çüpürök, jıqaç körkü — jarıрак] tipli ifadə qırğız dilində sözün məcazi-semantik imkanlarını açıq şəkildə göstərir. Burada *чүпүрөк* artıq “cırıq parça” kimi konkret məişət əşyası mənasında deyil, insanın zahiri görünüşünü tamamlayan geyim, bəzək, üst qat anlayışını ifadə edir. Yəni

insanın yaraşığı onun geyimi ilə ölçülür; geyim burada estetik və sosial dəyər göstəricisi kimi çıxış edir. İfadənin ikinci hissəsində isə *жыгач көркү – жапырак* (“ağacın yaraşığı – yarpaqdır”) deyilir. Bu paralellik təsadüfi deyil. İnsan üçün geyim nədirsə, ağac üçün yarpaq odur. Hər iki halda zahiri qat, üst örtük, görünüşü tamamlayan element nəzərdə tutulur.

Чүнүрөк ilkin mərhələdə sadə parça, bez mənasını ifadə etsə də, atalar sözü və sabit ifadə daxilində “geyim”, “zahiri yaraşiq”, “insanın görünüşünü tamamlayan ünsür” mənasına keçir.

Qoşa söz şəklində işlənən *чүнүрөк-сапырак* birləşməsi isə “cır-cındır”, “parça qalıqları”, “yararsız bez yığını” mənasını bildirir. Burada iki yaxın mənalı komponent birləşərək anlayışı gücləndirir və dağınıq, dəyərsiz parça hissələri mənasını ifadə edir [Юдахин, 2-кн., 1985:380].

Qırğız dilindəki *чүнүрөк*, qazax dilində isə *шүбөрек* forması ilə işlənən sözlər semantik və tarixi baxımdan eyni mənşəyə bağlı olsalar da fonetik baxımdan müəyyən fərqlər var. Əvvəlcə sözün başlanğıc səsinə diqqət yetirək. Qırğız dilində *ç*, qazax dilində isə *ş* işlənir. Bu tip səs uyğunluğu türk dilləri arasında geniş yayılmış fonetik fərqlərdən biridir. Orta hecadakı *-p/-b-* fərqi isə səslərin cingiltiəşməsi ilə bağlıdır. Qazax dilində *p→b* keçidi bu tip səslənmə yumşalmasının nəticəsi kimi qəbul edilə bilər. Qırğız dilində isə qədim kar samitin qorunması müşahidə olunur. Qırğız dilində sözün tərkibində *ü-ü-ö* tipli saitlərin ardıcıl işlənməsi dodaqlanan ön saitlərin ahənginin qorunması ilə bağlıdır. Yəni qırğız dilində dodaqlanma xüsusiyyəti sonrakı hecalarda da saxlanılır.

Qazax dilində *қайшы* [kayşı] leksik vahidi ilkin olaraq məişət əşyasını bildirən isim kimi işlənir və müxtəlif əşyaları kəsmək, biçmək üçün iki iti ağzı bir-birinə qarşı yerləşdirilmiş metal aləti ifadə edir. Bu mənada qazax dilindəki *қайшы* ilə Azərbaycan dilindəki *qayçı* arasında həm fonetik, həm də semantik baxımdan tam uyğunluq müşahidə olunur [ADİL, IV c., 2006:116].

Sözün mənası yalnız konkret aləti ifadə etməklə məhdudlaşmır. Qazax dilində *қайшы* leksik vahidi sifət kimi də işlənərək “bir-birinə zidd, uyğun gəlməyən, qarşı-qarşıya olan” mənalarını ifadə edir. Məsələn, *қайшы пікір* [kayşı pikir] “bir-birinə zidd fikir”, *айтқаны мен жасағаны бір-біріне қайшы келін* [aytkanı men jasağanı bir-birine kayşı kelip] ifadəsində isə “dediyi və etdiyinin bir-birinə uyğun gəlməməsi” mənası ifadə olunur [КӨТС, 9-т., 2011:61].

Qaraqalpaq dilində də bu söz *қайшы* [kayşı pikir] formasında işlənir. Qazax dilində olduğu kimi, qaraqalpaq dilində də söz yalnız konkret aləti ifadə etməklə məhdudlaşmır, həm də “zidd, uyğun gəlməyən, bir-birinə qarşı olan” mənasında da işlənir [K-PC, 1958:357].

Qırğız dilində isə bu leksik vahid *кайчы* [kayçı] formasında qeydə alınır. *Кайчы кап* [kayçı kap] birləşməsi “qayçı üçün kisəcik” anlamını bildirir və sözün məişət leksikasına aid olduğunu göstərir. Bununla yanaşı, qırğız dilində də bu söz yalnız maddi əşyanı ifadə etməklə məhdudlaşmır. *Кайчы өтүш* [kayçı ötüş] forması qarşılıqlı şəkildə yan keçmək, bir-birini ötərək ayrılmaq mənasını ifadə edir ki, bu da qazax dilindəki *қайшы* sözünün [kayşı] “zidd, qarşılıqlı yönəlmə” məna çaları ilə məntiqi bağlılıq təşkil edir. *Кайчы отуштук* [kayçı ötüşlük] formasında isə “yanımdan keçdi”, “ötdü keçdi” mənasına gəlir.

Məcəzi istifadədə qırğız dilində *кайчы кед* [kayçı ked] birləşməsi “zidd getmək, uyğun gəlməmək” mənasını ifadə edir. Bu məna qazax dilindəki *қайшы келу* [kayşı kelu] forması ilə tam paralellik göstərir. Beləliklə, hər iki dildə söz həm konkret məişət əşyasını bildirir, həm də “ziddiyyət”, “uyğunsuzluq”, “qarşılıqlı istiqamətlənmə” kimi mənalar da daşıyır [Юдахин, 1985:323].

Fonetik baxımdan qazax və qaraqalpaq formaları eynidir (*қайшы*). Bu isə həmin leksik vahidin qırçaq dilləri daxilində sabit şəkildə qorunduğunu göstərir. Qırğız dilində isə eyni söz *кайчы* formasında olub, burada qazax və qaraqalpaq dillərindəki *-ш* səsinin *-ч* ilə əvəzlənməsi müşahidə olunur.

Nəticə. Bu yazıda şəxsi gigiyena və məişət əşyalarının adları qazax, qaraqalpaq və qırğız dilləri əsasında müqayisə edildi. Göründü ki, bu dillərdə sözlərin əsas hissəsi ortaq kökə və ortaq məna bazasına dayanır. Fərqlər daha çox səs uyğunluqları ilə bağlıdır: qazax dilindəki *t*-Azərbaycan dilində *d*- ilə uyğunlaşır (*тарақ–daraq*), qazax dilindəki *сабын* qırğız dilində *самын* formasında işlənir (*b~m*), *қайшы–кайчы* və *шүбәрек–чүпүрөк* nümunələrində *ş~ç* fərqi görünür, *сүлгі–сүлгү* fərquində isə qırğız dilində dodaqlanan saitlərin ahənginin daha ardıcıl saxlanması diqqət çəkir.

Semantik baxımdan da bu sözlərin geniş imkanları olduğu aydın oldu. *Тарақ* sözü yalnız saç darağı deyil, forma oxşarlığına görə dırmıq, balta kimi alətlərin adında və hətta balıq adında işlənə bilər. *Сабын/самын* sözləri həm konkret yuyucu maddəni, həm də onun növlərini və sabunla bağlı başqa anlayışları birləşmələrdə ifadə edir. *Орамал* və *сүлгі/сүлгү* müqayisəsi göstərdi ki, *орамал* daha geniş, *сүлгі* isə daha konkret məna daşıyır. *Шүбәрек/чүпүрөк* sözlərində isə həm məişət mənası, həm də məcazi və sabit ifadələrdə genişlənmə